

Хоменко Віталій

Відокремлений структурний підрозділ

*«Конотопський індустріально-педагогічний фаховий коледж СумДУ»
(Конотоп, Україна)*

ЧИ ІСНУВАЛА АЛЬТЕРНАТИВА ВХОДЖЕННЮ РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО СКЛАДУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО?

Україна віддавна має тісні зв'язки з Литвою. Протягом достатньо тривалого часу два сусідніх народи співіснували в єдиній державі – Великому князівстві Литовському (Далі. – ВКЛ).

Питання входження руських земель до складу ВКЛ у XIV ст. має вже солідну історіографію. Про це писали у своїх працях В. Антонович, М. Любавський, Ф. Леонтович, В. Пичета, В. Пашуто, Ф. Шабульдо, М. Грушевський, О. Русина, Б. Черкас та інші дослідники.

Натомість цього не можна сказати про джерельну базу. Руська літописна традиція з різних причин, однією з яких можна вважати негативний вплив монгольського завоювання, станом на XIV ст. була фактично припинена. Відтак, наші можливості реконструювати процеси, наслідком яких стала інкорпорація князівств, котрі існували на території сучасної України, до складу ВКЛ, суттєво обмежені об'єктивними чинниками. Тому недарма цю добу української історії традиційно називають «темними віками».

Але нечисленність джерел про події цього періоду не може бути свідченням того, що цих подій не було або вони були не такими «цікавими» для тодішніх літописців. Руські князівства продовжували існувати, але вже в нових, суттєво відмінних від попереднього історичного періоду, умовах. З часів монгольської експансії середини XIII ст. вони перебували під реальним політичним контролем Улусу Джучі. Князівства мали традиційне для степових імперій становище підневільних конфедератів, головними зобов'язаннями яких були: сплата податків, мит, утримання доріг і пошти, надання допоміжного війська. Крім того, воєнна перевага монголів давала їм змогу обмежити свою адміністрацію намісниками та всілякими митниками, з якими були змушені

співпрацювати місцеві руські еліти. Разом з тим, у внутрішньому житті зберігалася широка автономія князівств і церкви [1, с. 375].

У першій половині XIV ст. почалася територіальна експансія ВКЛ. Її об'єктом стали південні руські князівства, більшість яких було приєднано до Литви за часів правління великого князя Ольгерда (1345–1377 рр.). Він вдало скористався загальним ослабленням монгольської держави. Адже після смерті хана Бірдібека (1359 р.) в Орді почалися міжусобні війни. Так, протягом наступних двох років у Сараї змінилося сім ханів, а в 1362 р. «внаслідок дій беклярбека Мамая Орда розкололася на дві ворогуючі частини, кордоном між якими стала Волга. Наступні два десятиліття, аж до приходу до влади Тохтамиша (1380 р.), були заповнені напруженою боротьбою між сарайськими правителями і маріонетковими ханами Волзького Правобережжя» [3, с. 59]. Крім того, послаблення центрального уряду в Сараї було спричинене також занепадом від 1340-х рр. міжнародної торгівлі внаслідок розпаду чингізидських держав у Персії, Центральній Азії, Монголії, а також вигнання монголів з Китаю, що порушило безпечне сполучення в Євразійському степу й привело до переорієнтації товарообігу в напрямку північ–південь [1, с. 376]. Якби не всі ці проблеми, то контроль Орди над руськими землями швидше за все міг би бути тривалішим.

Не можна також говорити, що литовці не зустріли ніякого спротиву. Він міг бути, як з боку руських еліт, так і з боку монгольських володарів. Більше того, сучасні дослідники погоджуються з думкою про «договірну природу взаємин між володарями ВКЛ та Золотої Орди, наслідком чого стало створення литовсько-татарського кондомініуму (сумісного володіння), який проіснував до кін. 90-х рр. 14 ст.» [2, с. 460], коли «Токтамиш, як останній легальний правитель всього Улусу Джучи» видав князю Вітовту ярлик, у котрому «юридично поступався землями на захід від Дніпра і Ворскли на користь ВКЛ, тобто документально підтвердив вже існуючий стан речей» [5, с. 37]. При цьому аж до видачі згаданого ярлика литовські князі мали регулярно сплачувати данину великим ханам [4, с. 9]. Цей факт безпосередньо свідчить, що «переможного маршу» руськими князівствами у князя Ольгерда бути не могло. Не слід переоцінювати і значення його перемоги над татарськими загонами у битві на Синіх Водах, що сталася у 1362 р. Припускаємо, що навіть поразка у цій битві, не завадила б литовським володарям згодом все-таки взяти під свій контроль південноруські князівства.

Прямого військового конфлікту між Улусом Джучі та ВКЛ за українські землі не відбулося. Вважаємо, що князь Ольгерд добре розумів його безперечно негативні наслідки для своєї держави, тому діяв у тих межах можливого, які йому, так би мовити, дозволяли ординські володарі. А для них, очевидно, тогочасна ситуація, яка складалася всередині Улусу та на його східних і південних кордонах, була важливішою за проблеми руських князівств.

Разом з тим потрібно відзначити, що у ВКЛ часів князя Ольгерда фактично не було конкурентів у боротьбі за руські князівства. Сусідні держави не могли або не мали можливості кинути виклик литовцям і завадити їм приєднати українські території. Так, Угорське королівство претендувало лише на Галичину, Польське – на ту ж Галичину, а також Волинь. Більшого на той час вони освоїти не могли. Подільські, київські та сіверські землі були залежними від Орди, з якою ні одна з цих вищезгаданих держав не воліла мати справ. Велике князівство Московське, яке в майбутньому перетвориться на царство, а згодом імперію і буде намагатися приєднати до себе усі східнослов'янські території, у часи князя Ольгерда було цілковито залежним від Улусу Джучі й питання про збирання киеворуських земель навіть не ставило.

Питання стосовно ставлення місцевих руських еліт до литовської експансії залишається відкритим. Документальних джерел для повноцінних висновків не вистачає. Припускаємо, що не маючи можливостей реалізувати свої політичні проекти, наявність яких видається цілком вірогідною, до можливого литовського володарювання вони могли ставитися порівняно краще, ніж до продовження панування ординських намісників. Південноруські князівства були занадто слабкими та роз'єднаними, щоб протистояти ВКЛ. Навіть якщо уявити, що литовці не почали свій рух на південь, важко сказати, чи могли б, наприклад, Київське чи Чернігівське князівства, скористатися кризовими явищами у монгольській державі на користь власної політичної самостійності.

Отже, розпочинаючи експансію у південно-східному напрямку, великі князі ВКЛ мали зважати винятково на позицію великих ханів Улусу Джучі. Скориставшись сприятливими обставинами, що склалися у середині XIV ст. і які були пов'язані з серйозними внутрішньо- та зовнішньополітичними проблемами монгольської держави, князь Ольгерд фактично приєднав до литовської держави руські князівства, встановивши над ними свій політичний контроль. Але формально вони продовжували належати

Орді, що проявлялося у виплаті їй данини. Відтак, остаточне з'ясування питання приналежності українських земель до Литви було відтерміноване до часів великого князя Вітовта.

1. *Галенко О. І.* ЗОЛОТА ОРДА, улус Джучі // *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й. – К.: Наукова думка, 2005. – 672 с.
2. *Русина О. В.* ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ // *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.
3. *Русина О. В.* Україна під татарами і Литвою. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с.
4. *Україна: литовська доба 1320–1569.* – К.: Балтія-Друк, 2008. – 176 с.
5. *Черкас Б.* Токтамиш – Вітовт. З історії політичного союзу кінця XIV ст. // *Ukraina Lithuanica.* – 2015. – Т. 3. – С. 31–43.